
ФАЩЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Валентина Саєнко

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ПРОФЕСОРА ФАЩЕНКА В. В. У КОНТЕКСТІ УКРАЇНІСТИКИ МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Праця присвячується осмисленню наукових досягнень професора Фащенко В. В. у поступі україністики як спеціальної галузі сучасної філології. У підґрунтя дослідження покладено ідею теоретичної значущості думки-судження — філософії чину (М. Бахтін).

Ключові слова: особливості наукових відкриттів, відповідальність ученого, пограниччя естетики і моральної філософії.

The article represents the attempt to comprehend the scientific achievements of Professor Fashchenko V. V. in the advance of Ukrainian studies as a special field of modern linguistics. The basis for this research was laid by the idea of theoretical significance of a thought-judgment — the philosophy of the action (M. Bahtin).

Key words: specifics of scientific discoveries, the responsibility of a scientist, the edge of aesthetics and moral philosophy.

Ще у “Бригантині” Олесь Гончар зі зваженістю філософа і напівжартома вдався до розмислу — в яких одиницях виміру можна оцінити працю педагога: в тоннах чи грамах-кілограмах? Скільки йде творчої енергії на формування однієї студентської душі? Мабуть, людство ніколи не досягне такої математичної точності, щоб скласти формулу, за якою можна було б обчислити вагу духовних впливів-дотацій, які справжній майстер щедро роздаровує своїм учням-послідовникам чи опонентам, спонукаючи до пошуку власного шляху в житті й науці, в складанні інтелектуального потенціалу.

Саме таким знаним і заслуженим Майстром, висококласним професіоналом-педагогом був Василь Васильович Фащенко, який у стінах Одеського державного університету пройшов шлях од студента до

професора, завідувача кафедри новітньої літератури, яка була створена з опорою на його авторитет дослідника української радянської літератури — пізніше культури ХХ століття, пройшов шлях до лауреата Шевченківської премії в галузі літературознавства і критики.

За всіх задатків глибокого обсерватора мистецьких явищ, професор Фащенко В. В. ніколи не був кабінетним ученим, який прагнув лише до інтимного спілкування з Книгою і власним науковим здобутком, залишаючись у межах “чистого” словопивства, за його власним виразом на пам’ятному для усіх нас 70-літньому ювілеї. Інтимне спілкування з Книгою, яке було творчою лабораторією професора, обов’язково переносилося в аудиторію — чи то спеціальну, чи то широку, він наділяв своїми резюме-висновками і процесом аналітичних дій, спрямованих на вивчення художнього тексту, всіх охочих і беручих до знання, заворожував магією wypowiedання філологічних історій з обов’язковою науковою інтригою, що подовжували ефект пізнання і розуміння твору, бажання застосувати методу **вгляду** в кожную деталь образної системи. Отже, Василь Васильович Фащенко був воістину публічним ученим, який добре володів законами діалектики накопичення і передачі інформації. Спираючись на біблійну притчу про хліби, які роздавав Ісус Христос, Леонід Плющ “У карнавалі історії” міркував про сутність цієї глибокої суперечності, що відбиває діалектику природи і суспільства, “як можна було нагодувати декількома хлібами тисячі людей (при цьому ще й багато залишилося). Кричуще порушення законів збереження. Я прийшов до висновку, — пише Леонід Плющ, — що треба шукати в природі явище, стосовно якого закони збереження не діють. І таке явище знайти нескладно. Це інформація. Коли професор читає студентам лекцію, то вони здобувають нову інформацію, а він її не втрачає (насправді я тут спрощую ситуацію, але, здається, в цілому це правильно передає парадокс інформації) [5; 78].

Володіючи сам величезною інформацією з теорії та історії літератури, лінгвістики, психології і соціології, наділений абсолютним слухом до музики художнього Слова, професор Василь Фащенко мав унікальну здатність актуалізувати інтелектуальну сферу своїх слухачів — студентів, аспірантів, колег, учителів, просто співвітчизників. Його інформація, окрилена особливим духовним тембром і діапазоном звучання, переливалася за принципом сполучених

посудин од серця до серця, від однієї розумової субстанції до іншої, додаючи нових відтінків у позитивних зрушеннях філології як науки, що наступили в україністиці останньої чверті ХХ століття і до яких прямо й опосередковано причетний Василь Васильович своїми трудами і днями, власним життям, розчиненим у науці, підкореним обов'язку служити їй. І це була його філософія чину, вивірена і в часі — від 50-х років до 90-х, — і в просторі української культури — від Одеси і до самих до окраїн (том праць “Характеры и ситуации” професора вийшов у Москві), з його ім'ям поєднувався престиж україністики і за кордоном, бо в підґрунті його творчих студій органічно сходилися фундаментальність науки і вільний політ мистецтва слова, строга дисципліна думки і розкутість у природному вмінні її оформлювати через посередництво аналізу і синтезу, будівництво фрази і надфразових одиниць власного тексту, в якому було зосереджено осердя індивідуального розуміння й інтерпретації художнього явища, що притягало його увагу як дослідника української літератури.

І в цьому проходженні шляхом наукового пошуку як власного буття *Василь Фащенко ще замолоду усвідомив зв'язок між естетикою і моральною філософією*. “Мова про те, що М. Бахтін називає світом людської дії, “світом події”, “світом вчинку”. Провідна етична категорія — “відповідальність”; своєрідна її конкретизація — уведений М. Бахтіним **образ-поняття “не-алібі у бутті”**: *людина не має морального права на “алібі”, на відхилення від тієї єдиної відповідальності, якою є реалізація його єдиного неповторного “міся” у бутті, від неповторного “чину”, яким мусить стати все його життя* (пор. древню притчу про талант, заритий у землю, як про моральний злочин)” [3; 80] (Підкреслення і курсив мій. — В. С.). Свій талант Василь Фащенко, керуючись максимою, що йде з біблійних часів, не закопав, а огранив, як коштовний камінь упродовж свого творчого злету, що тривав протягом життя.

Василь Фащенко міг би своє розуміння відповідальності перед україністикою — в широкому спектрі власних зацікавлень нею — сформулювати афоризмом Михайла Бахтіна: “За те, що я пережив і зрозумів у мистецтві, я повинен відповідати своїм життям...” [2; 7]. Власне, цим була зумовлена логіка всього життя Василя Васильовича, його головна пристрасть дослідника й інтерпретатора нагальних і

болючих, ключових і актуальних тем україністики, пов'язаних з історією і теорією літератури ХХ століття і класичного періоду.

“Світом вчинку” професора Василя Васильовича Фащенко була неухильна відповідальність за все, що він писав і публікував як науковець, що він викладав у вузівських академічних лекціях, які ідеї висував і обґрунтовував на засіданнях Вчених рад, членом яких був; у кафедральній — офіційній і неофіційній — роботі, в індивідуальній співпраці зі студентами — дипломниками і недипломниками, — аспірантами і колегами, вміючи використати можливості і “не-алібі” кожного, надихаючи своїм прикладом на творче розкрилля, на бажання “своїм життям до себе дорівнятись” (Леся Українка). І якщо статус “Людина року” в світовій практиці надається знаому діячеві лише раз, то своєю буденною практикою, доведеною до рівня святкової, професор Фащенко В. В. був “Людиною року” стільки разів, скільки років прожив на факультеті, змінюючи ролі — студент, аспірант, викладач, доцент, рецензент, професор, член Спілки письменників, Лауреат, — але не змінюючи своїх принципів у ставленні до інтелектуальної праці своєї, у ставленні до інтелектів інших.

“Не-алібі” Василя Фащенко виявлялося і у виборі ним **об’єктів та предметів** дослідницької практики і впровадження-вживлення її у життя. І тут важливо осмислити систему координат, яку виробив автор чималої кількості серйозних монографій і коротких студій про один твір чи одного автора або феномен естетичної тенденції, яка складалася буквально на очах і була явищем щоразу нової художньої сучасності, яку слід було вивчати і пояснювати з погляду вічності і поточного моменту.

Серед цих предметів і об’єктів аналізу були питання дискусійні, а не кондово заангажовані; проблеми новаторські, а не старі, як світ, тим більше мало інформативні і аж ніяк непродуктивні як самостійний напрям дослідження. У Василя Фащенко все було виражено на терезах вічності, що годиться для формування наукової школи. І така наукова школа у нього була з багатьма творчими варіаціями. Досить сказати про проблему характеру, яка бере початок з його власних студій вшир і вглиб, а потім набуває рівня “довгих хвиль” (термін Л. Андрєєва) культури, що передбачає і формування високих хвиль літературознавчого пошуку на кордонах гуманітарних наук — соціології і психології, філософії і “чистої” філології з поєднанням літературо-

знавчого дискурсу з мовознавчим, бо Слово в нас одне, але можливості його звучання в тексті — різні, як і різні інтерпретаційні моделі його зчитування, як і семантика та поетика його функціонального наповнення в творі, які провокуються митцями залежно від їх таланту і творчих настанов бути почутими у просторі не лише національної культури, але й світової. Через те Василь Васильович Фащенко, вельми скромно назвавши цикл своїх праць “Етюди про психологізм”, систематизував не тільки форми психологічного аналізу, але й типи — екстравертну й інтравертну, — що склалися в українській літературі межі ХІХ-ХХ століття і впродовж ХХ віку. При цьому він побачив не лише суцвіття засобів, але й особливості прямування чи кривизни літературних тенденцій, що були визначальними декодаторами зовнішнього і внутрішнього життя літератури й України в цілому й української людини у вимірах непростого часу та трагічної історії нації.

Як історик літератури Василь Фащенко був неперевершений, бо про серйозні речі екзистенційного, онтологічного й аксіологічного плану писав просто, сучасною мовою, без спрямлень і догматизму оракула. Але з постійною настановою на діалог і полілог зі своїм читачем і слухачем, щоразу вносячи нові відтінки знань, здобуті у постійному спілкуванні з книгою і тисячолітньою мудрістю, в неї закладену. Через те йому була близькою максима Павла Загребельного: рай там, де є книга, і пекло там, де її немає. Друзі-книги, з якими Василь Васильович пройшов по життю, його теж ніколи не зраджували, бо завжди виносили на поверхню його текстів з морської глибини справжні перли, які складають намисто його наукової творчості, нескінченну розмову з текстами культури й історії.

Через названі об’єкти дослідження — новела Мирослава Ірчана, Юрія Яновського, кінооповідання Олександра Довженка, творчість Григорія Косинки, Олекси Слісаренка, Остапа Вишні, Олесь Гончара, метаморфоз в українській новелістиці ХХ ст. — було сформовано ученим неназваний, бо неосяжний предмет аналізу — оновлення жанру, поетика жанрових модифікацій, жанрова диференціація й інтеграція, типологія новел і новелістів, яким важко підібрати аналоги у вітчизняному і зарубіжному літературознавстві.

Ще одна улюблена царина творчості професора Фащенка Василя Васильовича — зображально-виражальна стихія слова, зокрема стиль і його складники, вивчення яких становили щаблі до істини

розуміння і зчитування кодів тексту задля їх фундаментальної інтерпретації й оприявнення за допомогою герменевтичної та естетичної методик літературознавчого дослідження, сполучених із компаративним і типологічним підходами.

Мені добре відомо, як прискіпливо Василь Фащенко читав і перечитував добре відомі йому тексти і літературознавчі праці, щоб вилучити і проаналізувати продуктивні моделі активних художніх і наукових центрів, що визначають довге буття культури в розімкнутому просторі і часі, на паралелі з історією, і перетині з онтологічним триванням і резонуванням. Але ще з більшою наполегливістю неофіта він вивчав ті імена і твори українських письменників, які прийшли до нас з діаспори чи подолали, нарешті, довготривалі пута заборони і штучного вилучення з літературного процесу. Це романи “Гори говорять!” і “Чого не гоїть вогонь”, “Ost”, “На білому коні” і “На коні вороному” Уласа Самчука, поетичний і науковий доробок Євгена Маланюка, “Сад Гетсиманський” і “Людина біжить над прірвою” Івана Багряного, “Щоденники” Олександра Довженка і Олеся Гончара, новочасні твори про Чорнобиль і філософські зразки сучасної літератури — “Я, зомбі” Леоніда Кононовича, “Матріополь” Валентина Тарнавського, постмодерні екземпляри творів-епатажів, творів-викликів Юрія Андруховича, який прагнув передати комізм і трагізм існування бравого інтелігента не-Швейка в рекреаційній зоні України, що нагадує льодове побоїще після експериментів над формуванням homo sovieticus’a і найкращої у світі літератури соцреалізму.

Дуже добре орієнтувався професор Фащенко В. В. у сучасній українській літературі. Він не тільки уважно перечитував усі журнальні публікації прози, поезії і драматургії в українській, російській та почасти білоруській, зарубіжній періодиці, як і літературознавчі й історичні матеріали, особливо ті, що були вміщені у контроверсійних (по відношенню до радянських) журналах, тих, що прийшли на Україну з актом незалежності 1991 року (журнал “Сучасність”, “Всесвіт”, наприклад), але ніколи не відкидав нетипові для радянських часів викличні твори — саме ті, що демонстрували потоптання соцреалістичних канонів, виступаючи у ролі санітарів, що виносили “труп з поля бою”, себто штампи, які характеризували невідступництво від тоталітарної культури. До цих текстів Василь Фащенко ставився з увагою слідопита, що прагнув досягнути майбутнє постмодерної літе-

ратури як нової культурно-історичної епохи, як естетичну данність, що складалася на очах у сторопілих від зливи змін сучасників. Він уважно вчитувався в ці нестандартні і непрості для аналізу тексти, обмірковував, що з цього контексту літературного розвитку ввійде в коло мистецьких здобутків межі тисячоліть, подовжуючи довгі хвилі культури. Так (суджу з власних бесід з Василем Василевичем і не тільки!) непомильним оком спеціаліста він вилучив з літпотопу такі репрезентативні романи, як “Я, зомбі” Леоніда Кононовича, “Матріополь” Валентина Тарнавського, романи Юрія Андруховича, “Польові дослідження з українського сексу” Оксани Забужко, прозу Олександра Жовни, екстраполюючи естетичні якості творів на систему художнього розвитку України межі тисячоліть і ХХІ століття. Професор Фащенко В. В., засновуючись на категорії прекрасного і критеріях неперебутніх художніх цінностей, талановито передбачив майбутнє письменників, які тільки-но приступали до письменницького ремесла; зумів побачити новаторську сутність літературних явищ, що з’явилися на горизонті вітчизняної культури, — з одного боку. А з другого, — побачити перспективність авторської позиції і манери письма, притаманної, скажімо, Юрію Андруховичу, Леоніду Кононовичу, Валентину Тарнавському, Оксані Забужко, Ігорю Римаруку, Валерію Шевчуку, Юрію Покальчуку, що заповідали їм довгий шлях у мистецтві Слова, але вже в новому тисячолітті. Сталося все так, як прогнозував Василь Васильович — читач і літературознавець. Уже в 10-х роках ХХІ століття з’явилися не тільки нові письменницькі імена, але й успішно продовжили своє життя в літературі ті, що ставали на крило на рубежі століть. Так, Леонід Кононович написав епохальний роман “Тема для медитації”, який охопив історію української людини на маргінесах радянської імперії, під тиском тоталітарної системи впродовж ХХ століття, який не випадково був номінований на Шевченківську премію. І хоч не отримав її (через харалужний характер автора), і через надто дражливу тему про геноцид проти українства як нашу недавню історію, але цей твір є окрасою сучасної української літератури, як і типологічно споріднений до нього твір Марії Матіос “Солодка Даруся”.

Новаторський підхід до українського письменства ХХ ст. був і основою праць Василя Фащенка. “Він не міг сказати раніше, як це написав у вступі до Програми “З історії української літератури ХХ

віку”, про те, що українська література “витіснялася тоталітарними режимами із високих сфер побутування на примітивно-домашні периферії”, але усвідомлення цього й необхідності протидіяння дедалі більше заволодівали вченим. Визрівав і сам спосіб, підхід до художньої творчості — за його словами, “створений словом світ людини досліджується літературознавством... *діалогічно*, а не *монологічно*, як у природничих науках, де більше важить точність значень, а не полісемія смислів буття. Історія літератури постає як діалог текстів різних письменників”” [4; 424].

Отже, надійний і світлий розум професора ніколи не стояв на місці, не був у стані нерухомості, а був мобільним інструментом наукової теорії і практики, доскіпливих і фундаментальних студій україністики як самостійної і питомої галузі філології, що матимуть довге життя і непересічну творчу поживу для новобранців, що звертатимуться до цього потужного джерела, — нових поколінь літературознавців і маститих учених, що виробили чи виробляють свої форми “не-алібі” у науці і житті. Ще раз пошлемося на авторитет Михайла Бахтіна для характеристики творчого кредо професора Фащенко: *“Каждая мысль моя с ее содержанием есть мой индивидуально-ответственный поступок, один из поступков, из которых складывается вся моя единственная жизнь как сплошное поступление, ибо вся жизнь в целом может быть рассмотрена как некоторый сложный поступок: я поступаю всею своею жизнью, каждый отдельный акт и переживание есть момент моей жизни-поступления. Эта мысль, как поступок, цельна: и смысловое содержание ее, и факт ее наличности в моем действительном сознании единственного человека, совершенно определенного и в определенное время, и в определенных условиях, т. е. вся конкретная историчность ее свершения, оба эти момента, и смысловой и индивидуально-исторический (фактический), едины и нераздельны в оценке ее как моего ответственного поступка. Но можно взять отвлеченно ее содержательно-смысловой момент, т. е. мысль как общезначимое суждение. Для этой смысловой стороны совершенно безразлична индивидуально-историческая сторона: автор, время, условия и нравственное единство его жизни — это общезначимое суждение относится к теоретическому единству соответствующей теоретической области, и место в этом единстве совершенно исчерпывающе определяет его значимость. Оценка мысли как индивидуального поступка учитывает*

и включает в себя момент теоретической значимости мысли-суждения полностью; оценка значимости суждения — необходимый момент в составе поступка, хотя его еще не исчерпывающий. Но для теоретической значимости суждения совершенно безразличен момент индивидуально-исторический, превращение суждения в ответственный поступок автора его. Меня, действительно мыслящего и ответственного за акт моего мышления, нет в теоретически значимом суждении. Значимое теоретически суждение во всех своих моментах непроницаемо для моей индивидуально-ответственной активности. Какие бы моменты мы ни различали в теоретически значимом суждении: форму (категории синтеза) и содержание (материю, опытную и чувственную данность), предмет и содержание, значимость всех этих моментов совершенно непроницаемы для момента индивидуального акта — поступка мыслящего” [1; 83-84].

Василь Фащенко надбав багато благородних суджень-учинків, шляхетних думок і книжок. Через те життя його справдилось в системі практичної і теоретичної гуманітаристики. І саме досягнення в українській філології визначили особливий формат його креативної особистості, важливої в контексті вітчизняної науки, у продовженні традицій школи Івана Франка.

Це була енергійна людина, наділена високою харизматичністю, людина артистичного жесту, гострого слова, яка створювала науку як щасливу і радісну справу. Він жив україністикою, працював для Науки, творив її. Пам'ять про нього залишається. Учні чи однодумці слідуєть його звершенням чи тільки мимохідь кинутим ідеям і думкам, завжди масштабним, несподіваним. Розвивають і будуть їх розвивати. Це і є пам'ять про Василя Фащенко. І саме своєю працею він створив найкращий скарб — корону свого доброго імені (як сказала б Марія Матіос), що є аналогом високої полиці в науці.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984-1985. — М.: Наука, 1986. — С. 82-138.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1986. — 445 с.
3. Бочаров С. Г. Бахтин М. М. // Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984-1985. — М.: Наука, 1986. — С. 80-82.

4. *Дончик Віталій*. Щодо переоцінки (й недооцінки). Виступ на філологічному семінарі КНУ імені Т. Шевченка “Теоретичні й методологічні проблеми літературознавства”. — 18. 12. 2000 р. // *Дончик Віталій. З потоку літ і літпотоку*. — К.: Видавничий дім “Стилос”, 2003. — С. 419-426.
5. *Плющ Леонід*. Вибране. У карнавалі історії. Свідчення. — К.: Факт, 2002. — 632 с.